

Sumari

Citació de les fonts i els símbols emprats	11
Símbols.....	12
Introducció	13
Presentació	13
Els estudis clàssics sobre els recs de Lleida	15
Els estudis sobre l'economia de la zona regada	16
Els estudis recents sobre els recs de Pinyana i Fontanet.....	19
Treballar una petita explotació en una zona àrida.....	20
La xarxa de recs a l'àrea de Lleida fins mitjan segle XIX	27
La infraestructura dels recs: assuts, séquies, caixers, ulls i estelladors	28
La gestió dels recs.....	31
El sequiatge	32
Cronologia	35
Conclusions.....	38
I. Paisatges estables, paisatges canviants	41
El paisatge andalusí	41
La titularitat de les aigües	44
Carta de poblament i esdeveniments posteriors	44
Lleida i el control de “bona part” de les aigües de Pinyana i Fontanet	46
La configuració de les institucions gestores dels recs del Segrià i de Fontanet	50
L'origen dels censos d'aigua de comuns i senyories	51

Ordinacions de l'horta	60
Bans de les séquies del Segrià i de Fontanet, el 1543 i abans.....	62
Els molins a les séquies de Pinyana i Fontanet.....	64
Les prohomenies del Segrià i de Fontanet	70
El dia a dia de la séquia del Segrià a través del “Resumen del ques trobe en los Regestres de la Ciutat y Libres de la Séquia de Segrià y altres” (1445-c. 1688)	74
El sequiatge el 1539	79
Els regants de fora Lleida, 1601.....	85
La guerra i els recs	88
L'impacte de la Guerra dels Segadors i la recuperació.....	88
Conclusions.....	93
II. L'era de la Junta de Sequiatge	97
Els regs a la Lleida de mitjan segle XVIII	97
Els cultius en altres hortes: Torrefarrera i Alguaire	101
La creació de la Junta de Sequiatge i l'establiment d'unes ordenances....	103
La qüestió de l'autoritat i els regants de Pinyana i Fontanet.....	116
L'organització de la Junta de Sequiatge	120
Les primeres ordenances de la Junta de Sequiatge i l'ús de l'aigua per part de regants i industrials.....	122
Tragèdia dels comunals?	126
El dia a dia de la gestió administrativa de la Junta de Sequiatge	127
La situació financera heretada per la Junta de Sequiatge, 1719-1748	131
Situació financera de la Junta de Sequiatge, juny de 1757 fins juny de 1758	135
L'ordre dels regs a l'horta de Lleida el 1794	137
La gestió del dèficit d'aigua en les estacions seques. La sequera de 1789	140
L'organització de la neteja de les séquies.....	144
La neteja de les séquies de Noguera i Fontanet	145
Manteniment de les séquies.....	148
Les tensions entre alguns veïns d'Almenar i la Junta de Sequiatge. L'amotinament de 1791.....	150

La gestió de les riuades.....	153
La riuada de 1755, la presa de Vilanova de la Barca i el conflicte entorn la imposició extraordinària per a la reconstrucció	157
La construcció d'un nou assut	158
L'estatger de la Casa de l'Aigua i l'explotació de la finca de Castillonroi	161
Obligacions de l'estatger establertes en la reunió de la Junta de Sequiatge de 14 de juliol de 1789.....	162
Contracte d'arrendament de finals del segle XVIII.....	163
Contractes actuals	165
La tradició de la possessió de les aigües a Castillonroi.....	166
La resolució dels conflictes	168
Alguns exemples de conflictes al voltant de l'aigua de reg	170
Els molins municipals.....	173
El reg quan canvia la distribució de cultius (menys cereals més hortalisses)	176
Els espais regats pel Capítol i altres particulars i institucions eclesiàstics..	180
Alguns patrimonis eclesiàstics lleidatans	183
Usos de l'aigua del riu Noguera Ribagorçana.....	189
Els regs de l'horta de Lleida als segles XVIII i XIX.....	191
Conclusions.....	193
III. Problemes i realitats contemporànies.....	197
La Guerra del Francès	198
L'impacte de la primera guerra carlina	200
Les ordinacions de l'horta de Lleida de 1820 i 1866	201
La situació financera de la Junta de Sequiatge, 1850/1951 i 1952	204
La mala entesa entre riuades i peixeres.....	211
Els problemes de l'horta de Lleida abans de la colonització de la primeria del segle XX.....	214
La Llei d'Aigües de 1866 i la Junta de Sequiatge.....	217
L'etapa de dificultats en el tombant dels segles XIX i XX	219
Les ordenances de 1918-1920	222
L'adaptació de la Junta de Sequiatge als nous temps. Del pagament en espècie al pagament en metàl·lic, 1918-1920.....	223

Drets sobre l'aigua, obligacions de netejar i ordre dels regs	226
El sequiatge al primer terç del segle xx	227
La Guerra Civil de 1936-1939	229
L'aplicació tardana de la llei de juny de 1884	233
La creació de la Comunitat Central de Regants del Canal de Pinyana i Séquia de Fontanet	236
Cap a les ordenances de la Comunitat Central.....	238
El plet formulat per Almenar el 1952	244
Els canvis institucionals a partir de 1962-1963	245
El Tribunal de Regs	248
El cultiu de l'arròs.....	249
El proveïment d'aigua potable	255
Les hortes regades i l'especialització.....	258
La regió fruitera de Lleida: producció, conservació i mercat	261
Els regs de Pinyana i Fontanet al segle XXI.....	265
Conclusions.....	271

IV. L'aprofitament industrial de les séquies de Pinyana i de Fontanet	275
Aprofitaments industrials, segons Josep Bayer i Bosch, 1906	276
Els aprofitaments industrials el 1921	281
La irrupció de l'electricitat.....	283
Conflicte entre Recs i Forces de l'Ebre i la Junta de Sequiatge.....	285
Domingo Sert, en contra de la construcció del "salto de Castillonroy" ..	286
Molins fariners i oliers	289
El Molí de Cervià, en mans privades, Josep Serra	291
Les séquies com a font de potència industrial	292
Els projectes del marquès d'Alfarràs a Alfarràs i a Andaní.....	293
La Mata de Pinyana.....	297
La indústria tèxtil a Alcanís.....	298
Pere Alier i la indústria a l'àrea de Pinyana.....	300
Aprofitaments industrials de Pinyana abans i el 1974, segons Sol-Torres	304

Els usos industrials actuals a Pinyana i Fontanet	307
Conclusions.....	310
Conclusions generals.....	313
Crèdits fotogràfics.....	319
Bibliografia.....	321
Apèndixs	329
Índexs	
Índex de quadres.....	367
Índex d'il·lustracions.....	369
Índex de gràfics	371
Índex de mapes.....	373
Índex d'imatges	375
Índex d'apèndixs.....	377

Citació de les fonts i els símbols emprats

Una part substancial de la documentació consultada es conserva a l'Arxiu de la Junta de Sequiatge. Una part molt àmplia es guarda en les mateixes caixes en què ja s'arxivava quan vaig anar-hi per primera vegada. La documentació que no estava en caixes perquè eren llibres —per exemple, els llibres de la col·lecta del sequiatge o bé els llibres de la Séquia del Segrià—, actualment es conserva també en caixes numerades.

La documentació més antiga, fins al segle XIX o fins i tot part del segle XX, està —en data de juny de 2017, quan escric aquests paràgrafs— digitalitzada, la qual cosa en facilita la consulta. Sempre que m'ha estat possible he citat la font antiga i la font digitalitzada. A grans trets, la informació en format digital està inclosa en una carpeta intitulada “Regants de Lleida”, la qual està subdividida en tres grans subcarpetes: pdf, pdf_2015 i pdf_2016, que indiquen tres remeses de materials per part de l'empresa que ho digitalitza. Cal esperar que apareguin properament altres carpetes així que arribi nou material, més recent cronològicament, en termes generals.

Per simplificar les referències, esmentarem les fonts de la següent manera:

Ex.: Pdf_2015, Comptes, Comptes 1895-1898, Ingressos 1895-1896.pdf

És a dir, a la carpeta Pdf_2015, triarem la carpeta Comptes, i dins d'aquesta la carpeta Comptes 1895-1898, on finalment hi ha allotjat el fitxer Ingressos 1895-1896.pdf.

Escriurem el nom de les carpetes en català —encara que en ocasions estiguin en castellà—, amb només la primera paraula en majúscula. El fitxer consultat està en majúscula inicial i acabat en .pdf. Si fem referència a alguna pàgina del PDF, se citarà f. d. (foli digital) i el número de les pàgines digitals.

Símbols

f. d. foli digital
s/d sense data
s/n sense numerar
s/f sense foliar
PD papers diversos

ACA Arxiu de la Corona d'Aragó
AJS Arxiu de la Junta de Sequiatge
AML Arxiu Municipal de Lleida
ACL Arxiu Capitular de Lleida
AHL Arxiu Històric de Lleida
AUC Arxiu de la Universitat de Cervera
AUB Arxiu de la Universitat de Barcelona
SJJ Sant Joan de Jerusalem

Introducció

Presentació

El llibre que teniu a les mans és el resultat de molts anys de recerca sobre les terres de Lleida, en les quals la zona regada per les séquies de Pinyana i Fontanet ha estat un espai molt important, i de manera especial l'horta de Lleida. En els darrers anys hem treballat el tema d'una manera molt més intensiva. Hem vist passar —des de la nostra primera incursió el 1975 a l'Arxiu de la Junta de Sequiatge a la plaça del Dipòsit— els secretaris Romà Sol i Ramon Egea; i ara, darrerament, incorporar Cristian Codesal com a secretari de l'Horta de Lleida i de Fontanet. De tots ells hem rebut tota mena de facilitats, així com d'Àngels Duaigües. En l'àmbit de la Comunitat General, arxiu al qual hem acudit més tard, en la darrera dècada, la nostra relació ha estat amb la secretària Carme Zapater i amb l'enginyer Fernando Soler. Tots ells sempre ens han facilitat la consulta de la documentació disponible i pensem que cal agrair la paciència que han tingut. Agraïment que s'estén als presidents i vicepresidents de les diverses institucions —Comunitat General, Comunitat de l'Horta de Lleida (Junta de Sequiatge), Comunitat de Regants de Fontanet—, que sempre m'han aplanat la consulta dels arxius i els quals ja tenen un quadre d'honor en aquest treball, per la qual cosa evitem ara anomenar-los un per un. Només esmentaré els actuals presidents: Ramon Piqué, Joan Antoni Boldú i Xavier Vidal, els quals han vist que era interessant la publicació d'aquest llibre.

Quin és l'objectiu d'aquest estudi? *Aigua, pagesia i institucions. El Canal de Pinyana* és el títol que en sintetitza amb claredat l'objecte temàtic. Les fonts són fonamentalment les que es conserven a l'Arxiu de

la Junta de Sequiatge, a l'Arxiu de la Comunitat General de Regants del Canal de Pinyana i a l'Arxiu Municipal de Lleida. Lògicament, hem treballat altres arxius com l'Arxiu Històric o l'Arxiu Capitular, tots dos de Lleida.

Aquest treball té una doble finalitat. En primer lloc, es tracta de presentar un estudi amb una estructura coherent i clara que aporta nous coneixements, incorpora també resultats d'altres estudis propis i inclou elements d'altres historiadors. Tot seguit fem una anàlisi dels treballs més destacats. En segon lloc, el llibre té la voluntat que els regants s'endinsin en la història dels recs de Pinyana i Fontanet, per la qual cosa, a més del text, s'inclouen alguns documents d'arxiu a través de requadres de text inclosos en la redacció així com de pàgines seleccionades de la documentació estudiada. La lectura dels diversos capítols i alguns documents reproduïts com a il·lustracions aproparan encara més a la realitat històrica dels reges els qui vulguin fer el viatge que proposem. Un conjunt d'imatges, quadres i gràfics faran més real aquest viatge cap al passat.

Ja fa una dècada que vaig dirigir el llibre *Els canals de Pinyana i Fontanet. L'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*, en el qual oferíem un ampli conjunt d'imatges dels diversos pobles regats per Pinyana i Fontanet. Aquesta publicació era, també, una mena d'història gràfica de l'espai humanitzat mitjançant l'aigua i el treball humà. Ara, en aquest nou llibre, les il·lustracions tenen una altra finalitat: la de complementar d'una manera directa el contingut del llibre. La de fer visibles realitats que es conserven en els centenars de milers de folis que formen l'Arxiu de la Junta de Sequiatge i que volem apropar als lectors, als qui fan recerca sobre el tema de l'aigua i especialment als que empren l'aigua com un requisit indispensable en la seva activitat professional fent créixer de la terra la vida que ens alimenta.

Els estudis clàssics sobre els recs de Lleida

Els estudis d'història agrària de les Terres de Lleida no comencen a tenir un desenvolupament significatiu fins que l'estudiantat que havia començat la formació al recuperat Estudi General de Lleida assoleix les primeres llicenciatures i doctorats i presenta estudis, aportacions a congressos, tesines i tesis doctorals. Aquest és un procés lent i progressiu. A ells se'ls afegeixen estudiosos que havien realitzat els estudis a la Universitat de Barcelona.

El tema de l'aigua és un dels primers que són tractats. Francisco Javier Teira Vilar publica el 1977 la tesi doctoral sobre el règim jurídic de l'aigua al pla de Lleida. El seu àmbit cronològic s'ubica en el que coneixem com a Antic Règim, des de la conquesta i el poblament de la Catalunya Nova fins al segle XVIII.¹ L'obra està escrita amb una precisa redacció jurídica i analitza el funcionament institucional i l'establiment de relacions entre la Paeria de Lleida i els pobles regants, mitjançant concòrdies, que són reproduïdes, transcrites i analitzades. Uns anys abans Romà Sol i Carme Torres havien publicat la història del canal de Pinyana.² En un àmbit cronològic molt ampli —des de mitjan segle XII fins a l'any 1974, moment de la publicació— els autors analitzen els aspectes institucionals des de la gestió de la ciutat de Lleida fins a la creació de la Junta de Sequiatge, primer, i la Comunitat Central de Regants de Pinyana i Fontanet, després; el funcionament del reg i les activitats econòmiques diferents a aquest. Els dos estudis beuen de dues fonts bàsiques: la documentació municipal i els fons conservats a l'arxiu de la Junta de Sequiatge. La pagesia lleidatana i l'activitat productiva agrícola queden al marge d'aquests estudis. Pocs anys més tard jo mateix presentava la tesi de llicenciatura en la qual analitzava el paper de la pagesia lleidatana amb relació a l'agricultura de l'horta de Lleida al segle XVIII, tant pel que feia als aspectes productius com a la distribució de la terra

1. Teira Vilar, F. J. (1977), *El régimen jurídico de aguas en el llano de Lérida: siglos XII a XVIII*, Barcelona: Facultad de Derecho. Cátedra de Historia del Derecho Español.

2. Sol, R., i Torres, C. (1974), *Historia de un canal. 1147-1974*, autoedició, Lleida: Artis Estudios Gráficos.

i dels ingressos que se'n derivaven.³ De fet, es tractava de continuar les anàlisis que Josep Lladonosa Pujol havia realitzat de manera especial per a l'etapa medieval, però amb aportacions molt significatives per als segles moderns. En la seva *Història de Lleida* o en monografies com la dedicada a Alguaire s'analitzen conflictes relacionats amb el reg, alguns dels quals els esmentarem en apartats d'aquest estudi.⁴

Els estudis sobre l'economia de la zona regada

Des de l'any 1970 en què apareix l'estudi precursor d'Ernest Lluch i Ramon Seró sobre la regió fruitera de Lleida van aparèixer en les dècades següents estudis que actualment són referències molt valuoses sobre l'economia i la geografia de la fruita, especialització que pren gran volada des de la dècada de 1960.⁵ L'obra de Lluch i Seró situa l'inici de les plantacions de fruita a la dècada de 1920 per part d'alguns pocs pioners, que no són imitats per la pagesia de les terres de Lleida. Aquesta continua produint una gran varietat de fruites en petites quantitats, seguint el model tradicional.

L'especialització es produirà a partir de mitjan anys 1950 i de manera significativa a partir de la dècada de 1960. Entre 1955 i 1970 la producció de fruita (poma, pera i préssec) de la província de Lleida ha passat d'un índex 100 a 2.286 segons el Ministerio de Agricultura, índex que estimacions directes fetes pels autors augmentaria fins 2.776. Segons els valors del ministeri, la producció s'havia multiplicat per 22,86, és a dir, arrodonint, 23, la qual cosa significa un augment del 2.200 %. En canvi, el total espanyol hauria passat de 100 a 220, és a dir,

3. Vicedo Rius, E. (1979), *Les transformacions socials i econòmiques a la Lleida del segle XVIII*, Tesi de llicenciatura, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Anys més tard, es presentava l'estudi Vicedo Rius, E. (1987), *Producció, propietat i renda a les terres de Lleida (segle XVIII)*, Memòria de doctorat, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

4. Lladonosa, J. (1975), *Història de Lleida*, 2 vols. Tàrraga: Camps-Calmet. Lladonosa, J. (1981), *Història de la Vila d'Alguaire i el seu Monestir Santjoanista*, p. 33 i ss. Alguaire: Ajuntament d'Alguaire. [Reedició de 2007.]

5. Lluch, E., i Seró, R. (1970), *La regió fruitera de Lleida*. Barcelona: Servei d'Estudis de Banca Catalana.

havia augmentat només un 120 %. La poma significa entre el 40 i el 50 % de la producció, i la resta es distribueix entre la pera i el préssec; la primera és de la que s'assoleix més producció. A finals dels anys seixanta, aproximadament és un 30 % de pera i un 20 % de préssec.

L'estudi analitza el progrés geogràfic de l'especialització frutera fins arribar a la Franja de Ponent. S'analitza l'estructura de l'explotació pagesa —feia pocs anys, el 1962, que es disposava del primer cens agrari—, el reg, la tecnologia i les oportunitats que ofereix el mercat. La pera i la poma es dirigeixen fonamentalment al consum directe, sigui immediat o diferit; el préssec s'envia entorn dels dos terços a la indústria i la resta a la venda immediata. Només la pera llimonera serà fruita exportada, entorn del deu per cent de la producció.

En una conjuntura en què s'intentava visualitzar i potenciar les realitats comarcals, la Caixa d'Estalvis de Catalunya inicia una col·lecció de monografies comarcals. La que corresponia al Segrià fou elaborada per Ramon Morell, Xavier Maurel i Ignasi Aldomà.⁶ A partir de dades pròpies i d'altres d'oficials —quan es publica el llibre ja es disposa de dos censos agraris, el de 1962 i el de 1972— es presenta amb força detall un panorama dels usos del sòl, dels cultius implicats, de l'expansió frutera que consolida la tendència expressada en l'obra anterior, tot i que es detecta un procés d'envelliment de les varietats plantades. L'obra incorpora l'anàlisi de les diverses activitats: industrials o de serveis, i mostra les febleses d'aquestes activitats.

Dins el marc de l'Estudi General de Lleida/Universitat de Lleida, s'amplien les anàlisis relatives al sector fruiter, d'entre les quals destaca l'estudi de Jordi Solé Masip sobre la indústria del fred que s'ha anat incorporant a les cooperatives i empreses privades per tal de gestionar en millors condicions la venda de la producció al mercat⁷ i la tesi de

6. Morell, R., Maurel, X., Aldomà, I. (1980), *L'economia del Segrià. Desenvolupament agrícola i desequilibris sectorials*. Barcelona: Caixa Catalunya.

7. Solé Masip, J. (1990), *La indústria del fred a la regió frutera de Lleida, 1950-1988*. Espai-Temps; 6. Lleida: Universitat de Lleida. Sabartés, J. M. (1994), *L'espai fruiter de Lleida*, Lleida: Pagès editors.

licenciatura de Josep Maria Sabartés, qui amplia el relat fins al començament de la darrera dècada del segle xx.

Jordi Solé evidencia el gran pes de Lleida en el conjunt de la regió fruitera, el 1986. Del total d'1,8 milions de metres cúbics, 0,43 s'ubiquen a Lleida, i entre 0,05 i 0,08 en altres poblacions, que, per ordre descendent, són Mollerussa, Almenar, Alcarràs, les Borges Blanques, Torres de Segre, Golmés, Torrefarrera, Bellpuig i Corbins. I hi ha una cinquantena de pobles amb una presència menor. Aquest ha estat un gran salt, ja que el 1950 i el 1960 s'avaluava en 27.000 i en 32.000 respectivament, els metres cúbics de fred disponibles. La major part de les deu primeres empreses de frigoconservació eren, al començament de la dècada de 1980, societats anònimes. Però la Cooperativa Agrícola Pràctica estava en els primers llocs amb una xifra que s'apropava als trenta mil metres cúbics.

Josep Maria Sabartés amplia per a un període més ampli —fins al començament dels anys 1990— alguns aspectes que ja foren tractats per Lluch i Seró. A més, cal destacar que ja es disposa de tres nous censos agraris, els de 1972, 1982 i 1989, d'informacions no publicades com, per exemple, la del Ministerio de Agricultura “Superfícies ocupadas por diversos cultivos”, que es reproduïxen a l'apèndix, i diverses publicacions de la Generalitat de Catalunya sobre la regió fruitera de Lleida.

Sabartés mostra les dificultats per vendre al mercat exterior, en què destaca el 13,6% de pera el 1987, percentatge moderadament superior al percentatge donat a la *Regió fruitera de Lleida* (1970) uns vint anys abans. El mateix any el consum interior en fresc supera el 65% en els casos de la poma i la pera mentre que el préssec arriba al 78,2%. En les conclusions sintetitza molt bé els resultats de la recerca (varietats, paper de la petita explotació, moments d'expansió més ràpida o moderada, la comercialització com a assignatura pendent...). Els reptes que al començament de 1990 s'haurien de superar si es volia que la fruita continués sent una especialització potent de la regió fruitera de Lleida eren tres: la qualitat, el preu i la política de distribució.

Des d'aleshores fins ara, han aparegut dos llibres que acaben de perfilar les aportacions sobre l'economia de l'àrea regada. La monografia que jo mateix vaig publicar sobre l'horta de Lleida des d'una perspectiva històrica. El llibre abasta un període de dos-cents cinquanta anys, fins al 1950⁸ i hi abordo aspectes socioeconòmics i culturals, i destaco la capacitat de la petita pagesia per posar a punt l'horta de Lleida a partir de la nova colonització de l'horta des de les primeres dècades del segle xx. D'aquesta manera se superava la realitat resultant de la prohibició borbònica de construir habitatges i viure a l'horta.

El segon llibre és una obra col·lectiva a proposta de l'Ateneu Popular de Ponent dins el marc dels cicles "Coneixes la teva ciutat...?".⁹ És una obra de síntesi en la qual participen historiadors, economistes i geògrafs, alguns dels quals són esmentats en aquest llibre. És una mena d'estat de la qüestió sobre l'horta de Lleida des d'una perspectiva pluridisciplinària.

Els estudis recents sobre els recs de Pinyana i Fontanet

El 2006 es publicava *Els canals de Pinyana i Fontanet. L'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*,¹⁰ llibre en el qual es feia una síntesi dels estudis sobre els recs de Pinyana i Fontanet, tant els propis dels diversos autors que hi participaren com els d'altres autors.¹¹ Des d'una altra perspectiva, la dels aprofitaments industrials, destaca el seminari

8. Vicedo Rius, E. (1997), *Pagesos i hortolans. El desenvolupament de l'horta de Lleida abans de la fruita, 1716-1950*. Col·lecció La Banqueta. Lleida: Paeria.

9. Ateneu Popular de Ponent (2003), *L'horta de Lleida*. Lleida: Ateneu Popular de Ponent.

10. Vicedo Rius, E. (2006, dir.), *Els canals de Pinyana i Fontanet. L'aigua com a factor transformador de la regió de Lleida*, Lleida: Pagès editors.

11. Un llibre previ presentava diverses aportacions sobre els recs de Pinyana i Fontanet i les institucions vinculades. Vicedo Rius, E. (2000, ed.), *Terra, aigua, societat i conflictivitat a la Catalunya Occidental*. Lleida: Pagès editors. D'altra banda, la publicació de la tesi de Josep Forns sobre Almenar i la seva àrea aportava molts elements relatius als esmentats recs. Forns Bardají, J. (2004), *Economia i societat en els regs històrics occidentals catalans: Almenar (Segrià) i la seva àrea, segles XIV-XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

sobre els aprofitaments industrials al Segrià nord, activitat que formava part del congrés sobre pagesia, indústria i món rural (Alguaire, 2013).¹²

Treballar una petita explotació en una zona àrida

Els representants del corregiment de Lleida argumentaven el 1723, en uns moments de sequera, la manca de cabals per pagar adequadament la contribució cadastral:

Como siendo tan contingentes en el Llano de Urgel y en los demás secanos del corregimiento las cosechas, que lográndose dos en el transcurso de diez años se tiene por buen tiempo, se les considera por jornal en los más el producto de 8, 6 y 4 cuarteras de trigo anuales respectivas a primera, segunda y tercera calidad de las tierras, y a algunos más; siendo así que habida proporción a lo incierto, y por lo regular de las cosechas, no llega de muchos años con otros a la mitad su producto.

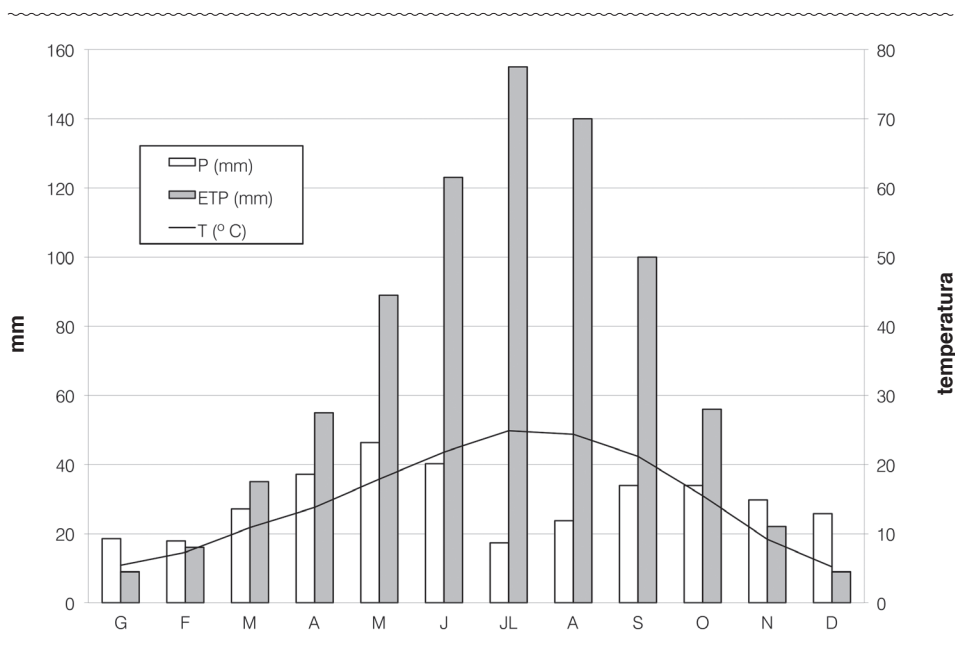
Font: Arxiu Municipal de Lleida (AML), Registre, 881, f. 758. Escrit d'un representant del Corregiment de Lleida a l'intendent, 1723.

El climograma de Lleida ens dona tres informacions cabdals mensuals: les precipitacions (P), la temperatura (t) i l'evapotranspiració potencial (ETP). Aquesta darrera són els mil·límetres d'aigua que s'evaporarien i que les plantes transpirarien si hi hagués aquesta quantitat d'aigua. Com es veu en el climograma, des de març fins a octubre les precipitacions en mil·límetres són menors que l'ETP. De maig a setembre, l'ETP és molt més alta que les precipitacions. Som davant l'estació seca. Sense regs difícilment hagués estat possible un poblament consolidat —encara que numèricament modest— a la Catalunya occidental.

Aquest climograma, molt semblant al d'altres observatoris de la Catalunya occidental plana, permet calcular un balanç hídric (P-ETP) que resulta molt deficitari en bona part dels mesos (P-ETP < 0) fins al punt que els recs històrics han estat una necessitat si es volia mantenir una població i unes activitats econòmiques a la zona.

12. Forns, Josep (2016, coord.), *Seminari sobre la industrialització contemporània al Segrià. Història i conservació del patrimoni*, a Vicedo Rius, E. (2016, ed.), *Pagesia, indústria i món rural. Actes del VIII Congrés sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 609-706.

GRÀFIC 1
Climograma de Lleida

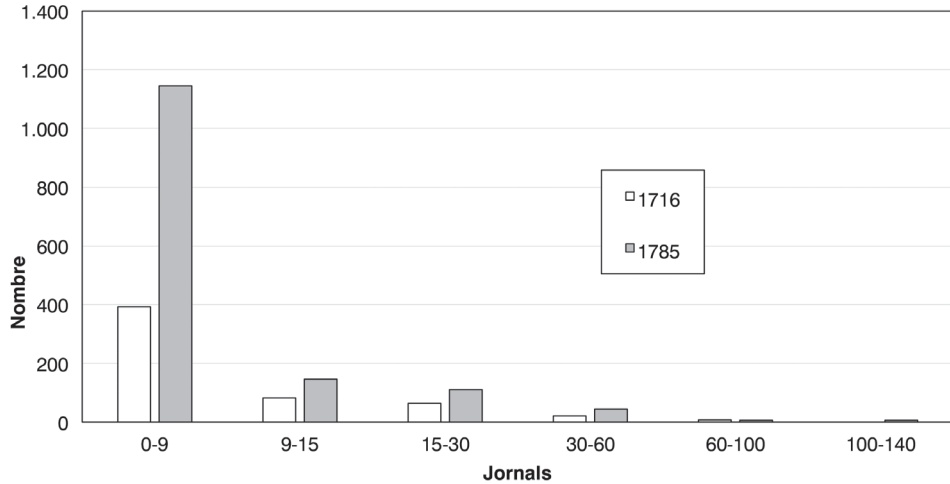
Font: Les dades de precipitació i temperatura provenen de DD. AA. (1979): *Geografia física dels Països Catalans*, p. 89. Barcelona: Ketres editora. Les dades d'ETP segons el mètode de Thornthwaite per a 1939-1980, de León, A. de, Arriba, A., y Plaza, M. C. de la (1989): *Caracterización Agroclimática de la Provincia de Lérida*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Dirección General de la Producción Agraria.

Els estudis històrics evidencien el predomini de la petita explotació pagesa, i la importància que tenien els regs de cara a la regulació de les collites. L'anàlisi del cadastre de Lleida per als anys 1716 i 1785¹³ permet observar el predomini de la petita pagesia, aquella que disposava hem calculat fins a nou jornals de terra (3,9 hectàrees) per unitat familiar pagesa. Aquesta pagesia quasi es triplica en nombre però redueix la mitjana de terra per càpita, es passa de 4,45 jornals a 3,56 jornals entre els anys estudiats, una pèrdua del vint per cent, dada força considerable ja que fa

13. Vicedo Rius, E. (1982), "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle xviii", *Recerques. Història. Economia. Cultura*, 12, p. 57-90.

GRÀFIC 2

Estructura de la propietat al terme històric de Lleida, 1716-1785*

*. No inclou els eclesiàstics. Font: Vicedo Rius, E. (1982), "Propietat, accés...", p. 61.

referència a patrimonis reduïts. A més, tot i que la gran majoria són terres de regadiu, el cadastre inclou terres de secà, i terres de regadiu que es cultiven any per altre. Més endavant en parlarem.¹⁴

QUADRE 1

Estructura de la propietat al terme històric de Lleida, 1716-1785*

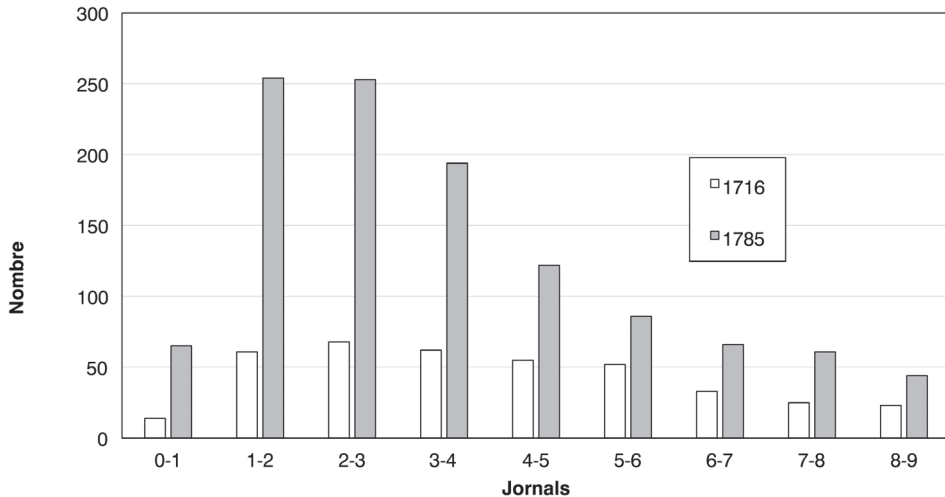
	1716					1785				
	J	%	P	%	J/P	J	%	P	%	J/P
0-9	1.749,70	31,64	393	69,19	4,45	4.077,48	40,01	1.145	79,07	3,56
9-15	990,73	17,91	82	14,43	12,08	1.716,80	16,84	146	10,08	11,75
15-30	1.329,28	24,04	64	11,26	20,77	2.335,69	22,92	110	7,59	21,23
30-60	877,86	15,87	21	3,69	41,80	1.751,48	17,18	44	3,03	39,80
60-100	581,13	10,51	8	1,40	72,64	177,20	1,73	2	0,13	88,60
100-140						131,50	1,29	1	0,06	131,50
Total	5.528,70	100,00	568	100,00	9,73	10.190,15	100,00	1.448	100,00	7,03

* No inclou els eclesiàstics. Font: Vicedo Rius, E. (1982), "Propietat, accés...", p. 61.

14. Vegeu l'apartat "Els regs a la Lleida de mitjan segle XVIII", al capítol II.

GRÀFIC 3

Estructura de la petita propietat al terme històric de Lleida, 1716-1785

Font: Vicedo Rius, E. (1982), "Propietat, accés...", p. 62.

Si analitzem aquests petits propietaris de manera més detallada, ens adonem que el 1716 hi havia una presència en els diversos intervals, sense grans diferències entre ells. Efectivament, de zero a u i a partir de sis jornals n'hi ha menys, però les diferències no seran tan grans com el 1785.

El desenvolupament entre 1716 i 1785 es caracteritza no solament per un gran creixement del nombre de propietaris de 0 a 9, sinó en una diferenciació molt gran en el si d'aquest grup petit pagès. El 1786 la gran majoria —uns vuit-cents declarants del cadastre— tenen entre un i cinc jornals. I la resta són molt menors.

Com es pot comprovar en el quadre adjunt, la mitjana de jornals per propietaris en cada interval es redueix el 1785 amb relació a 1716, la qual cosa es tradueix en la davallada que hem destacat en començar l'anàlisi: el pas de 4,45 a 3,56 jornals per declarant entre 1716 i 1785. Un procés d'empobriment, si no de proletarització.

QUADRE 2

Estructura de la petita propietat al terme històric de Lleida,
1716-1785

	1716					1785				
	J	%	P	%	J/P	J	%	P	%	J/P
0-1	12,80	0,73	14	3,56	0,91	49,11	1,20	65	5,67	0,75
1-2	111,93	6,39	61	15,52	1,83	408,53	10,01	254	22,18	1,60
2-3	194,66	11,12	68	17,30	2,86	644,20	15,79	253	22,09	2,54
3-4	240,63	13,75	62	15,77	3,88	684,59	16,78	194	16,94	3,52
4-5	263,96	15,08	55	13,99	4,79	553,93	13,58	122	10,65	4,54
5-6	303,76	17,36	52	13,23	5,84	472,26	11,58	86	7,51	5,49
6-7	224,83	12,84	33	8,39	6,81	431,07	10,57	66	5,76	6,53
7-8	195,00	11,14	25	6,36	7,80	457,20	11,21	61	5,32	7,49
8-9	202,13	11,55	23	5,85	8,70	376,62	9,23	44	3,84	8,55
Totals	1.749,70	100,00	393	100,00	4,45	4.077,51	100,00	1.145	100,00	3,56

Font: Vicedo Rius, E. (1982), "Propietat, accés...", p. 62.

Aquesta presència majoritària de la petita pagesia és també un tret característic dels altres pobles regats per Pinyana i Fontanet. Tenim disponibles les dades referides a Torrefarrera per als anys 1659, 1754 i 1851, un període de dos-cents anys.¹⁵ Les dades estan presentades en hectàrees. Una hectàrea equivaldria a 2,29 jornals, per la qual cosa el grup de fins a 9 jornals equivaldria a fins 4 hectàrees ($4 \times 2,29 = 9,16$). Hem fet en el quadre de Torrefarrera un subtotal que sumaria de 0 a 4.

El 1659 hi hauria en aquest grup el 72,32 % dels qui feren el capbreu, que es van reduir el 1754 fins el 48,44 %. En aquest any s'observen percentatges més elevats a partir de cinc hectàrees. La centúria següent rectifica aquesta realitat perquè la petita pagesia propietària de fins a 4 ha (9 jornals) arriba al 87,95 %. Fent un càlcul ràpid, trobaríem, en hectàrees per propietari per al grup de 0 a 4, per als tres anys, 1,74, 2,14 i 1,04. A la millora substancial entre 1659 i 1754 segueix una pèrdua radical de terra per petit propietari. Entre 1659 i 1851 es passa d'1,74 a 1,04 hectàrees, la qual cosa significa una reducció del 40 %.

15. Vicedo Rius, E. et al. (2013), *Les etapes de la construcció del territori a Catalunya. Torrefarrera i la Catalunya occidental, segles VII a XX. Una proposta metodològica*. Torrefarrera/Lleida: Ajuntament de Torrefarrera/Pagès editors.

La publicació d'aquest llibre ha comptat amb la col·laboració de la Comunitat General de Regants del Canal de Pinyana, que està constituïda per les col·lectivitats de Castillonroi, de la Plana d'Andaní, d'Alfarràs, d'Almenar, d'Alguaire, de la Portella, de Vilanova de Segrià, de Benavent de Segrià, de Corbins, de Rosselló, de Torrefarrera, de Torre-serona, del Rec Nou d'Alpicat, de l'Horta de Lleida (Junta de Sequiatge) i d'Alcarràs. A més dels usuaris industrials i d'abastaments.

Part de la recerca incorporada en aquest treball s'integra en el projecte HAR2015-65870-R, finançat pel Ministerio de Economía, Industria y Competitividad.

Amb la col·laboració de:

© del text: Enric Vicedo Rius, 2017

© de les fotografies: els seus autors i arxius corresponents, 2017

© d'aquesta edició: Pagès Editors, S.L, 2017

Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: novembre de 2017

ISBN: 978-84-9975-917-3

DL L 1325-2017

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S.L

www.bobala.cat

— imprès a **lleida** —

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.